

Міністерство освіти і науки України
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Прокопенко Ольга Володимирівна

УДК 332.142.6

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЕКОЛОГІЧНИХ ТОВАРІВ

Спеціальність 08.08.01 – економіка природокористування
і охорони навколишнього середовища

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Сумському державному університеті
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, доцент
Ілляшенко Сергій Миколайович,
Сумський державний університет, доцент кафедри економіки

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Олійник Ярослав Богданович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри економічної географії

кандидат економічних наук, доцент
Тархов Петро Вікторович,
Сумський державний аграрний університет, старший науковий співробітник кафедри економіки природокористування

Провідна установа: Інститут проблем ринку і економіко-екологічних досліджень
НАН України, відділ економічного регулювання природокористування, м. Одеса

Захист відбудеться “29” червня 2001 р. о 16⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.051.01 у Сумському державному університеті за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, ауд. М-412.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Автореферат розісланий “29” травня 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кислий В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Ринкові перетворення в Україні відбуваються в умовах глибокої соціально-економічної і екологічної кризи, вихід з якої потребує внесення суттєвих змін в існуючі теоретичні та методичні підходи щодо управління процесами екологізації економіки. Підходи, що базуються на капіталоемних природоохоронних заходах, економічно недосконалих заборонах і санкціях, практично вичерпали себе, оскільки їх застосування погіршує і без того скрутний фінансовий стан вітчизняних суб'єктів господарської діяльності, звужує можливості реалізації наявних ринкових можливостей їх розвитку.

Актуальність теми. Вирішення суперечностей між економічним зростанням і збереженням (чи навіть поліпшенням) стану довкілля неможливе без виробництва і просування на ринку екологічних товарів (таких, що виробляються екологічно безпечним способом, що сприяють зниженню екодеструктивного впливу на довкілля, а також екологічно безпечних для споживачів).

Однак вітчизняна практика свідчить, що формування ринку екологічних товарів неможливе без удосконалення системи державного та регіонального регулювання та стимулювання їх виробництва переважно у бік позитивної мотивації у контексті концепції екологічно збалансованого сталого соціально-економічного та інноваційного розвитку. Це потребує подальшого опрацювання існуючих теоретичних підходів до обґрунтування еколого-економічної доцільності створення нових та розвитку існуючих ринків екологічних товарів.

Окрім того, недостатньо розробленими є питання урахування та узагальнення різноспрямованих інтересів суб'єктів ринку екологічних товарів, виявлення і оцінки спонукальних мотивів їх дії. Не розв'язані проблеми економічної оцінки витрат на просування на ринку екологічних товарів різного ступеня новизни та ефективності стимулювання споживання екологічної продукції. Необхідним також є поглиблення і доповнення теоретико-методичних положень щодо обґрунтування вибору варіантів формування ринку екологічних товарів і його інформаційного забезпечення, урахування чинників ризику просування на ринку екологічних інновацій.

Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження полягає у об'єктивній необхідності подальшого розвитку науково-методичних підходів до економічного управління процесами створення та розвитку ринку екологічних товарів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у руслі державних та регіональних програм і тем досліджень:

- програми наукової ради НАН України “Розробка наукових основ сталого розвитку в Україні”;
- фундаментальної теми “Економіка сталого розвитку: макро- і мікроекономічні механізми забезпечення” (фінансувалася Державним фондом фундаментальних досліджень України, № 8.4/21);

– держбюджетної теми “Економічна оцінка екологічного ризику з урахуванням впливу на довкілля комплексу різноспрямованих факторів” (фінансувалася Міністерством освіти і науки України, № 65.01.02.97-99);

– проекту програми екологічного розвитку Сумської області на період до 2010 р. (фінансується Управлінням екологічної безпеки України по Сумській області);

– держбюджетної теми “Наукове обґрунтування економічних передумов входження України в інформаційне суспільство” (фінансується Міністерством освіти і науки України, № 65.01.0300-01 2000-2001-03-21).

Дисертант брав участь як співавтор у виконанні цих тем і програм, підготовці відповідних звітів.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретичних та методичних засад економічного управління процесами формування ринку екологічних товарів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі задачі:

– визначити соціально-економічні передумови і оцінити перспективи формування ринку екологічних товарів в Україні;

– виконати аналіз методів управління процесами створення та розвитку ринку екологічних товарів в Україні;

– доповнити теоретико-методичні засади економічного регулювання процесами формування ринку екологічних товарів;

– розробити і обґрунтувати науково-методичні підходи до оцінки економічної ефективності заходів, спрямованих на просування екологічних товарів на ринку;

– розробити теоретико-методичні основи обґрунтування вибору напрямків формування ринку екологічних товарів з урахуванням різноспрямованих інтересів суб’єктів ринку;

– удосконалити науково-методичні підходи до оцінки ризику просування екологічних товарів на ринку;

– поглибити економічні засади формування інформаційної бази для прийняття обґрунтованих рішень щодо створення та розвитку цільових ринків суб’єктів господарювання на основі екологічних товарів;

– провести економічне обґрунтування конкретного проекту формування цільових ринків суб’єктів господарської діяльності на основі екологічних інновацій.

Об’єктом дослідження є організаційно-економічний механізм екологізації інноваційного підприємництва і формування ринку екологічних товарів.

Предметом дослідження є господарські структури й окремі суб’єкти господарської діяльності, які активно взаємодіють у процесах виробництва та просування на ринок екологічних товарів.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, фундаментальні положення загальної економічної теорії, економіки природокористування і охорони навколишнього середовища, сучасні концепції управління науково-технічним розвитком суб'єктів господарювання, законодавчі та нормативні документи з еколого-економічних проблем сучасної економіки. Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: системно-структурний та абстрактно-логічний аналіз – при дослідженні соціально-економічних передумов формування ринку екологічних товарів; порівняльний – при дослідженні регулятивних функцій методів управління формуванням ринку екологічних товарів; статистичний – при оцінці перспектив формування ринку екологічних товарів в Україні; факторний – при встановленні взаємозв'язків та взаємовідносин суб'єктів ринку екологічних товарів; економіко-математичний – для обґрунтування доцільності формування ринку екологічних товарів.

Інформаційно-фактологічну базу дослідження становлять первинні матеріали, зібрані, опрацьовані і узагальнені особисто авторкою, що характеризують діяльність виробників екологічної продукції, а також органів державного, регіонального і місцевого регулювання та контролю природокористування і екологічної безпеки. Як джерело інформації використані законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, офіційні матеріали Держкомстатистики України і Сумського обласного управління статистики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у такому:

- поглиблено суть і зміст категорії “екологічні товари”, запропонована нова систематизація товарів за ступенем екодеструктивного впливу на довкілля; обґрунтовано необхідність і доцільність формування в Україні ринку екологічних товарів як передумови вирішення суперечностей між соціально-економічним розвитком і збереженням стану довкілля;
- поглиблено та доповнено теоретичні засади економічного регулювання ринку екологічних товарів шляхом перерозподілу коштів між виробниками товарів різного ступеня екологічності через механізми стягнень та заохочень; визначено і обґрунтовано формальні умови економічної доцільності такого регулювання;
- удосконалено і обґрунтовано теоретико-методичні підходи до економічної оцінки і оптимізації державних витрат на заходи з управління розвитком ринку екологічних товарів, спрямованих на екологізацію економіки і підвищення рівня екологічної безпеки країни / регіону. У цьому контексті обґрунтовано доцільність субсидування виробництва екологічних товарів на етапах їх просування на ринку;

– набули подальшого розвитку теоретичні і методичні основи оцінки і оптимізації витрат виробника на просування екологічних товарів на ринку залежно від стану купівельної готовності цільових споживачів;

– на відміну від звичайного урахування економічних інтересів виробників, споживачів і торгових посередників, запропоновано методичний підхід до урахування еколого-економічних інтересів усіх суб'єктів ринку, який надає можливість обґрунтовано вибирати екологічні товари, що відповідатимуть інтересам суб'єктів, задіяних у формуванні ринку екологічних товарів і сприйматимуться ними;

– розроблено методичні засади визначення надійності та відповідно ризику взаємодії виробника екологічних товарів з економічними контрагентами у процесі їх виведення і просування на ринку; розроблено інформаційні моделі поетапного прийняття рішень з обґрунтування вибору екологічних товарів для їх просування на ринку, що дає можливість зменшити ступінь невизначеності та ризику.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертації доведені до рівня практичних методик і пропозицій, спрямованих на удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання процесів формування ринку екологічних товарів з метою екологізації економіки. Запропоновано конкретні варіанти субсидування різних типів екологічних товарів для їх виробника, посередника чи споживача.

Розроблені автором дослідження пропозиції щодо удосконалення Податкового кодексу України з метою стимулювання процесів формування ринку екологічних товарів шляхом надання податкових пільг їх виробникам і споживачам внесені до сформованого Сумським відділенням Асоціації платників податків України остаточного документа за результатами обговорення проекту та передано до Верховної Ради України (акт від 22 лютого 2001 р.).

Матеріали дисертаційного дослідження (теоретичні, методичні і практичні розробки автора) впроваджені у навчальний процес Сумського державного університету (акт від 21 березня 2001 р.) як основи розділів курсів таких дисциплін: “Екологічна економіка”, “Економіка природних ресурсів”, “Економіка довкілля”, “Економічний ризик та методи його вимірювання”, “Інноваційний менеджмент”, “Основи бізнесу”. Розроблені здобувачем теоретичні положення та практичні методики знайшли своє відображення у методичних вказівках до виконання практичних і курсових робіт.

Методики, які реалізують теоретико-методичні розробки дисертації, пройшли апробацію при обґрунтуванні варіантів формування ринку екологічних товарів (набору лікарських рослин і послуг з точкового масажу для лікування суглобів) у м. Ромни Сумської області.

Сформований у дисертації понятійний апарат, розроблені та науково обґрунтовані теоретичні та методичні засади управління процесами формування ринку екологічних товарів можуть бути ви-

користані у практичній діяльності підприємств різних галузей, а також органами державного, регіонального та місцевого управління для реалізації цілеспрямованої політики регулювання та стимулювання пріоритетних напрямків екологізації вітчизняної економіки на ринкових засадах.

Особистим внеском дисертанта є обґрунтовані та сформовані наукові положення, висновки та пропозиції, які у сукупності вирішують важливе науково-прикладне завдання формування теоретико-методичних засад економічного стимулювання та регулювання процесів створення та розвитку ринку екологічних товарів з метою екологізації економіки. У дисертаційній роботі використано головним чином особисті ідеї автора, що викладені у спільно опублікованих працях.

У роботі 1 за списком опублікованих праць особисто автором запропоновано підхід до визначення ефективності витрат на формування ринку екологічних товарів за критерієм здоров'я населення.

У роботі 3 за списком опублікованих праць особисто здобувачем проведено порівняльний аналіз механізмів взаємодії виробників з суб'єктами ринку – інвесторами – при реалізації існуючих ринкових можливостей.

У роботі 4 за списком опублікованих праць особисто автором досліджено стан та тенденції на одному з сегментів ринку екологічних товарів – медичних товарів і послуг, обґрунтовано перспективні напрямки його розвитку.

У роботі 8 за списком опублікованих праць особисто автором обґрунтовано теоретичні засади економічного регулювання ринку екологічних товарів шляхом перерозподілу коштів між виробниками товарів різного ступеня екологічності; визначено формальні умови економічної доцільності управління розвитком ринку екологічних товарів з метою екологізації економіки і підвищення рівня екологічної безпеки країни чи регіону, запропоновано конкретні механізми такого управління.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи доповідалися на наукових і науково-практичних конференціях, у тому числі: Науково-практичній конференції “Проблеми реформування економіки України в умовах транзиції” (м. Харків, 1998 р.); II Міжнародному форумі “Радиоэлектроника и молодежь в XXI веке” (м. Харків, 1998 р.); Науково-технічних конференціях викладачів, співробітників і студентів Сумського державного університету (м. Суми, 1998-2000 рр.); Науково-методичній конференції викладачів, співробітників, здобувачів та студентів УАБС (м. Суми, 1998 р.); Міжнародному підсумковому семінарі “Навколишнє середовище та здоров'я” (м. Суми, 1998 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми інвестиційної підтримки вітчизняного виробника” (м. Хмельницький, 1999 р.); 6-й та 7-й Міжнародних студентських конференціях “Економіка для екології” (м. Суми, 1999, 2000 рр.); Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми та перспективи розвитку економіки України в умовах ринкової трансформації” (м. Дніпропетровськ, 1999 р.); Семінари з обговорення

проекту Податкового кодексу України у Сумському відділенні Асоціації платників податків (м. Суми, 2000 р.); Науково-практичному семінарі “Охорона оточуючого середовища та раціональне природокористування Сумщини” (м. Суми, 2001 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 13 друкованих праць. Загальний обсяг публікацій складає 3,47 друк. арк., серед яких особисто автору належить 1,80.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел з 148 найменувань і 6 додатків.

Загальний обсяг дисертації складає 235 сторінок, у тому числі: 31 таблиця загальним обсягом 12 сторінок, 45 рисунків – 21 с., список використаних джерел – 17 с., додатки – 33 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У першому розділі “Формування ринку екологічних товарів як передумова забезпечення розвитку економіки України” встановлено, що одним із шляхів вирішення суперечностей між соціально-економічним розвитком і збереженням стану довкілля в Україні є розвиток ринку екологічних товарів. Цей шлях лежить у руслі стратегії економічного та соціального розвитку країни на 2000-2004 рр. У дисертації обґрунтовано, що Україна має достатній потенціал для його реалізації.

Аналіз факторів підвищення конкурентоспроможності економік провідних країн свідчить про доцільність орієнтування на інноваційний тип розвитку, в тому числі на основі екологічних інновацій. Однак значна частина існуючих в Україні екологічних розробок не впроваджується. Обсяги практичної реалізації екологічних розробок становлять: охорона довкілля – 6,7 %; здоров'я людини – 16 %; виробництво, переробка та зберігання сільськогосподарської продукції – 3 %; екологічно чиста енергетика та ресурсозберігаючі технології – 4,3 %; нові речовини та матеріали – 8 %; перспективні інформаційні технології, прилади комплексної автоматизації, системи зв'язку – 5 %; наукові проблеми розвитку державності – 13 %.

Аналіз відповідності екологічних розробок умовам досягнення стійкого розвитку дозволив виявити перспективні напрямки розвитку вітчизняного ринку екологічних товарів. Так, при існуючому науково-технічному потенціалі України за умови впровадження новітніх проектів досяжним є перехід на екологічно орієнтований інноваційний розвиток у металургії, хімічній промисловості, машинобудуванні, вугільній та легкій промисловості, гідрометеорології.

У дисертації досліджено особливості управління на різних рівнях процесами формування ринку екологічних товарів: на рівні окремих суб'єктів господарювання (виробника, посередника, спо-

живача тощо), на місцевому, регіональному та державному рівнях. Доведено необхідність посилення в умовах перехідної економіки саме управління на державному рівні.

Виконана авторська систематизація методів державного управління – як тих, що діють в Україні, так і перспективних, які визначені на основі аналізу світового досвіду та можуть бути реалізовані в Україні.

Запропоновано використовувати таке визначення категорії “екологічні товари” – економічні продукти, тобто результати людської праці (господарської діяльності), що подані в матеріально-предметній формі (*матеріальні продукти*), у духовній чи інформаційній формі (*інтелектуальні продукти*) або у вигляді *виконаних робіт і послуг*, виробництво і споживання яких сприяє зниженню інтегрального екодеструктивного впливу в розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту при одночасному підвищенні економічної ефективності у сферах їх виробництва і споживання. Це дозволяє встановити термінологічну зрозумілість поняття екологічних товарів, що особливо необхідно для управління формуванням їх ринку (особливо на державному та регіональному рівнях).

У другому розділі “Науково-методичні засади формування ринку екологічних товарів” розроблено теоретичні засади економічного управління процесами формування ринку екологічних товарів, удосконалено теоретико-методичні підходи до оптимізації витрат на просування на ринку екологічних товарів, розроблено методичні основи обґрунтування вибору суб’єктом господарювання напрямків формування ринку екологічних товарів.

Визначено й обґрунтовано теоретичні засади економічного регулювання ринку екологічних товарів шляхом перерозподілу коштів між виробниками товарів різного ступеня екологічності через механізми стягнень та заохочень.

Виконано класифікацію товарів за ступенем екологічності:

- *неекологічні товари* – екологічно небезпечні товари (при їх розробці, виробництві, споживанні та утилізації сумарний екодеструктивний вплив перевищує асиміляційні можливості довкілля) та екологічно прийнятні товари (вносять екодеструктивні зміни в межах асиміляційних можливостей довкілля);
- *екологічні товари* – екологічно нейтральні товари (їх виробництво та споживання не руйнують довкілля) та екологічно спрямовані товари (їх виробництво та споживання вносять позитивні зміни у довкілля).

Запропоновано конкретні схеми перерозподілу коштів, зокрема отриманих за рахунок зборів і платежів, стягнутих із забруднювачів природного середовища та ресурсокористувачів (рис. 1), де є значні резерви, оскільки, за розрахунками автора, нецільове використання надходжень Держбюджету від ресурсокористувачів складає більше ніж 90 %.

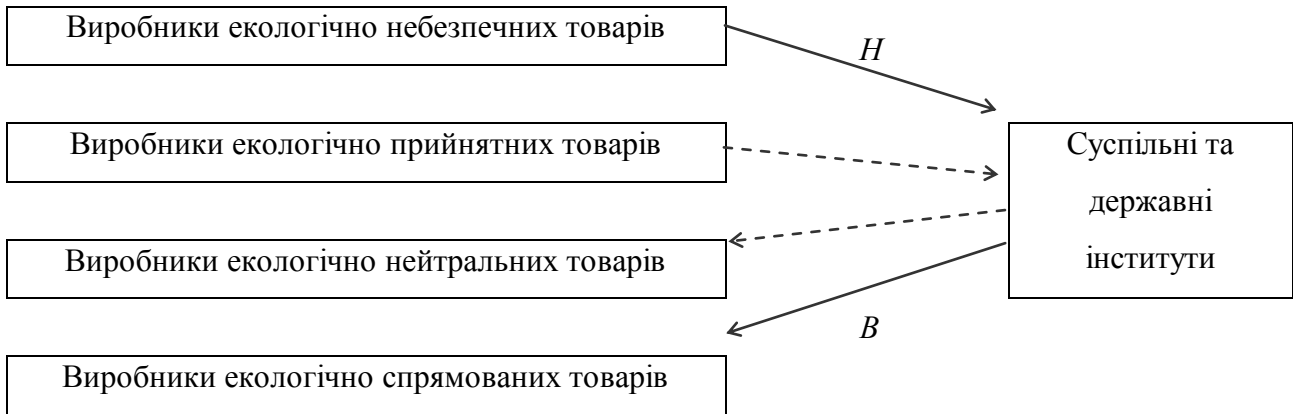

Рис. 1. Схема перерозподілу коштів на користь виробників екологічних товарів:

H – надходження коштів за рахунок впровадження примусових механізмів у вартісному вираженні; B – витрати на впровадження заохочувальних механізмів у вартісному вираженні.

Визначено умови доцільності державного та регіонального регулювання процесів формування ринку екологічних товарів:

$$E \geq B + OB - H, \quad (1)$$

де E – економічний ефект від переорієнтування підприємств на екологічні товари у вартісному вираженні; OB – операційні витрати (витрати на зміну законодавчої бази, стандартів і норм, заміну інфраструктури, впровадження цивілізованого оподаткування у вартісному вираженні; формування екологічного образу мислення і освіти тощо) у вартісному вираженні.

Умовою доцільності формування окремим підприємством цільового ринку на базі екологічних товарів є

$$E_n \geq B_{cm} + OB_n - \Delta\Pi, \quad (2)$$

де E_n – економічний ефект, отриманий підприємством (без урахування $\Delta\Pi$) у вартісному вираженні; B_{cm} – витрати на стимулювання споживачів у вартісному вираженні; OB_n – операційні витрати підприємства (витрати на оновлення продукції, заміни виробничого обладнання, доставку

товару від виробника до споживача) у вартісному вираженні; $\Delta\Pi$ – зниження платежів, зборів та штрафів, пов'язаних з меншим (у порівнянні з виробництвом неекологічних товарів) використанням ресурсів, забрудненням довкілля тощо у вартісному вираженні.

У дисертації показано, що одною з найголовніших переваг формування та розвитку ринку екологічних товарів є забезпечення екологічної складової національної безпеки країни. Обґрунтовано необхідність збільшення частини екологічних товарів у загальному обсязі виробництва в Україні. Автором підраховано, що обсяги ринку екологічних товарів в Україні становлять 2,7 % ВВП, що відповідає катастрофічному рівню екологічної безпеки. Схема обґрунтування економічної доцільності переходу між рівнями екологічної безпеки на певному етапі економічного розвитку наведена на рис. 2. Показано, як вибір типу екологічних товарів за рівнем економічної ефективності впливає на виробничі можливості країни і обґрунтовано необхідність орієнтування вітчизняної економіки переважно на формування ринку екологічних товарів, виробництво та споживання яких пов'язане з отриманням прибутків (“прибуткова екологія”).

У цьому контексті обґрунтовано доцільність застосування заохочувальних механізмів формування ринку екологічних товарів, зокрема звільнення або надання пільг із оподаткування екологічних товарів ПДВ, субсидування екологічних товарів. Теоретично доведено існування ефекту збільшення обсягів продажу екологічних товарів за умови застосування зазначених механізмів. Запропоновано конкретний перелік податкових пільг, які можуть бути впроваджені у вітчизняних умовах для розробників, виробників і споживачів екологічних товарів. Запропоновано підхід до визначення критичної межі екологічно спрямованого податкового тиску, головною метою якого є стимулювання екологізації виробництва.

Запропоновано формальні залежності для визначення ефекту від субсидування на етапах просування на ринку екологічних товарів різних типів. З їх застосуванням виконано порівняльний аналіз ефективності субсидування на етапах просування товарів на ринку, який показав, що субсидування безпосередньо виробника дає більший ефект, ніж субсидування посередників. У табл. 1 наведено результати субсидування одного з екологічних товарів за таких початкових умов: відпускна ціна підприємства – 1580 грн.; відпускна ціна оптового торговця – $1580 \times 1,20 = 1896$ грн.; роздрібна ціна – $1896 \times 1,25 = 2370$ грн. Розмір субсидії 500 грн.

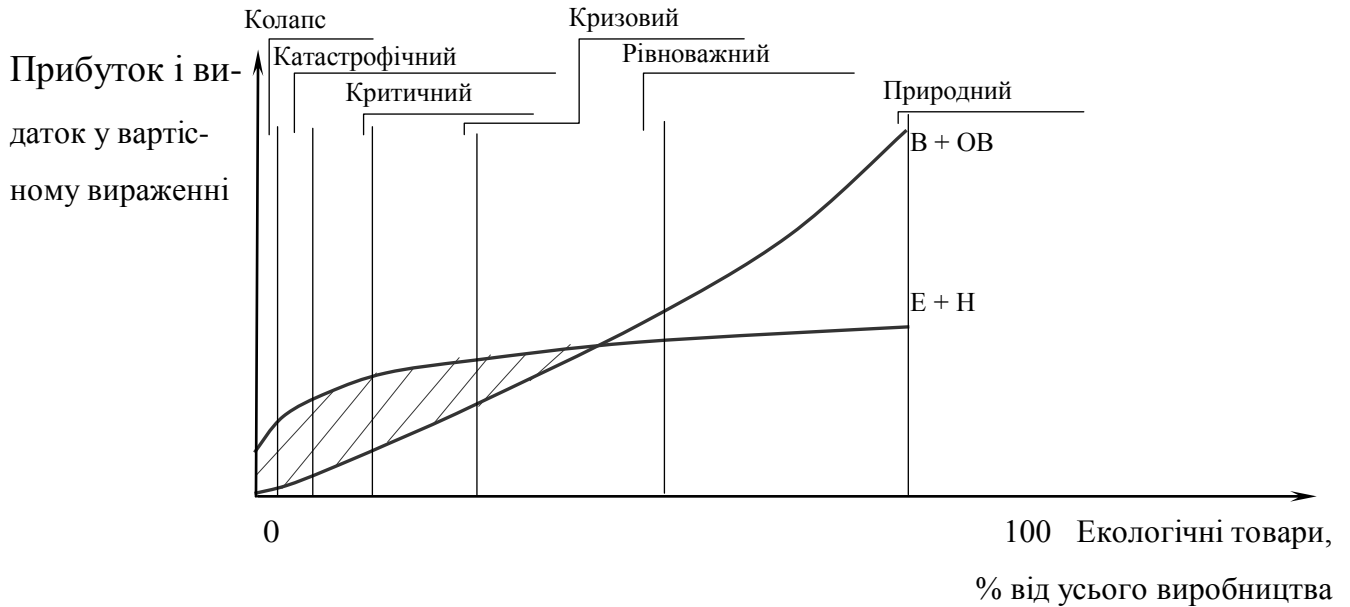

Рис. 2. Прибутки та видатки, пов'язані з переходами між рівнями екологічної безпеки.

Запропоновано теоретико-методичний підхід до визначення оптимального рівня витрат на стимулювання споживачів екологічних товарів залежно від стану їх купівельної готовності за критерієм чистого доходу (рис. 3).

Визначено формальні умови оцінки доцільності витрат суб'єктів ринку екологічних товарів, зацікавлених у його формуванні, у випадку конфлікту з інтересами інших суб'єктів (якщо інші суб'єкти не зацікавлені в екологічному товарі).

Розроблено новий методичний підхід і на його основі комплексну методику обґрунтування вибору екологічних товарів, які максимально відповідатимуть інтересам суб'єктів екологічного ринку та сприйматимуться ними. Вона містить такі етапи:

1 Визначення (методом експертних оцінок) переліку та вагомості критеріїв, за якими суб'єкти, задіяні у формуванні ринку екологічних товарів, будуть проводити оцінку ступеня задоволення своїх інтересів конкретними екологічними товарами. Запропоновано перелік базових критеріїв (характеристик), за якими слід виконувати оцінку інтересів окремих суб'єктів. Вагомості критеріїв розраховують на основі їх рангів, які визначають методом попарного порівняння. Розроблено відповідний алгоритм.

2 Оцінка (чи самооцінка) за встановленими критеріями відповідності екологічних товарів інтересам конкретних суб'єктів ринку.

3 Визначення сукупної оцінки відповідності товару інтересам певного суб'єкта ринку як середнього арифметичного відносних оцінок за окремими критеріями.

4 Визначення інтегральної оцінки відповідності екологічного товару інтересам усіх задіяних у формуванні ринку суб'єктів як середнього арифметичного чи середньозваженого сукупних оцінок окремих суб'єктів ринку.

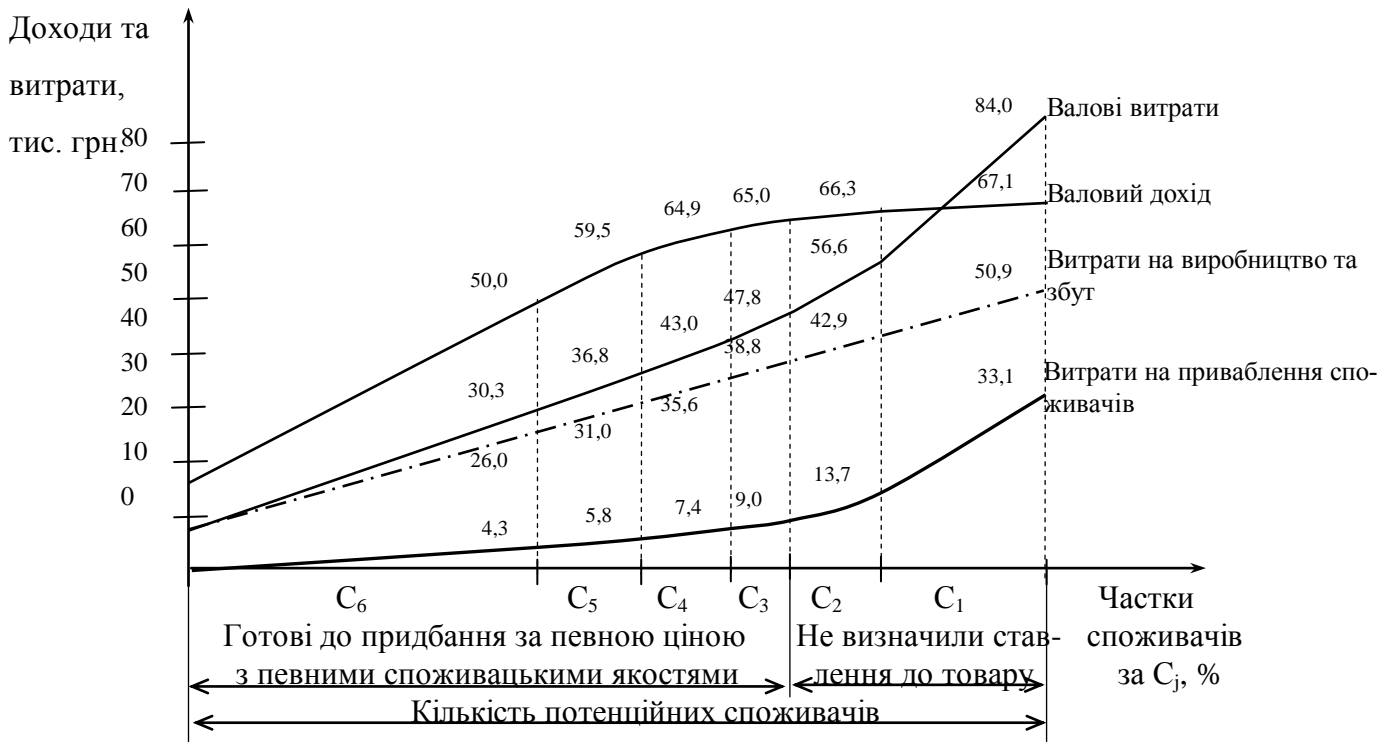

Рис. 3. Витрати та здобутки при привабленні потенційних споживачів з різним станом купівельної готовності (на прикладі екологічного товару Роменського МКП "Вдача"):

C_1 - C_6 – групи споживачів, виділені за станом купівельної готовності C_j .

Залежно від інтегральної оцінки приймають рішення про доцільність подальшого розгляду варіантів екологічних товарів (виконати подальші поглиблені дослідження; виконати уточнювальний аналіз варіанта; прийняти варіант). Розроблено відповідну таблицю рішень.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз ефекту зниження цін при субсидуванні екологічного товару на різних етапах просування на ринку

Одержувач субсидії	Товар не обкладається ПДВ		Товар обкладається ПДВ			
	Зміна роздрібною ціни		Зміна роздрібною ціни		Недоотримання державою ПДВ	
	У формальному вигляді	Результати розрахунку	У формальному вигляді	Результати розрахунку	У формальному вигляді	Результати розрахунку
Роздрібний торговець	$\Delta P = P_c - P = (P - C) - P = -C$	-500 грн.	$\Delta P_{ПДВ} = P_c \cdot 1,2 - P \cdot 1,2 = (P - C) \cdot 1,2$ $P \cdot 1,2 = -C \cdot 1,2$	-600 грн.	$\Delta ПДВ = C \cdot 0,2$	100 грн.
Оптовий торговець	$\Delta P = P_c - P = (P_o - C) \cdot I_p - P_o \cdot I_p = -C \cdot I_p$	-625 грн.	$\Delta P_{ПДВ} = P_c \cdot 1,2 - P \cdot 1,2 = (P_o - C) \cdot I_p \cdot 1,2 - P_o \cdot I_p \cdot 1,2 = -C \cdot I_p \cdot 1,2$	-750 грн.	$\Delta ПДВ = C \cdot I_p \cdot 0,2$	125 грн.
Виробник	$\Delta P = P_c - P = (P_n - C) \cdot I_o \cdot I_p - P_n \cdot I_o \cdot I_p = -C \cdot I_o \cdot I_p$	-750 грн.	$\Delta P_{ПДВ} = P_c \cdot 1,2 - P \cdot 1,2 = (P_n - C) \cdot I_o \cdot I_p \cdot 1,2 - P_n \cdot I_o \cdot I_p \cdot 1,2 = -C \cdot I_o \cdot I_p \cdot 1,2$	-900 грн.	$\Delta ПДВ = C \cdot I_o \cdot I_p \cdot 0,2$	150 грн.

ΔP , $\Delta P_{ПДВ}$ – зміна роздрібною ціни відповідно без ПДВ і з ПДВ; $\Delta ПДВ$ – недоотримання державою ПДВ; P_c , P – роздрібна ціна без ПДВ відповідно субсидована і несубсидована; C – розмір субсидії; P_o , P_n – відпускна ціна без ПДВ відповідно оптового торговця та виробника; I_p , I_o – індекси зростання ціни за рахунок відповідно роздрібною та оптовою надбавок.

Методика, що реалізує запропонований підхід, зберігаючи переваги методу експертних оцінок, має формалізований характер, що дозволяє застосування комп'ютерної техніки для оперативного аналізу альтернативних варіантів і відбору найбільш сприятливого з них. Вона є досить гнучкою з точки зору подання результатів оцінки як у вигляді циклограм, побудованих у полярній системі координат, що наочно являють переваги та недоліки варіантів, які аналізуються (радіуси-вектори відповідають відносній оцінці відповідності критеріям, а кути – вагомості критеріїв), так і у вигляді кількісних (інтегральних) оцінок порівнюваних варіантів.

У третьому розділі “Практичні аспекти економічного управління формуванням ринків екологічних інновацій” запропоновано методичний підхід до визначення ризику виробництва та просування на ринку екологічних товарів, розроблено економічні засади оцінки інформаційного забезпечення процесу формування підприємством цільового ринку екологічних товарів, виконано обґрунтування доцільності розвитку ринку екологічних товарів на прикладі набору лікарських рослин і послуг з точкового масажу для лікування суглобів.

Досліджено ланцюг суб'єктів ринку, задіяних у формуванні та розвитку ринку екологічних товарів, основним з яких є виробник, який безпосередньо приймає рішення щодо вибору напрямку формування ринку екологічних товарів. Розкрито сутність ризику виробника, обумовленого нестабільністю взаємодії з іншими суб'єктами ринку екологічних товарів, основними з яких є споживачі, торгові та збутові посередники, постачальники, розробники інновацій, інвестори, а також суспільні та державні інститути. Виявлені чинники ризику взаємодії виробника з кожним зі згаданих суб'єктів.

Розроблено рекомендації щодо застосування основних методів кількісної оцінки ризику виробника екологічних товарів (математико-статистичного; аналітичного; оцінки фінансової стійкості; використання дерева рішень; сценаріїв; експертного; нормативного; аналізу чутливості; аналогій; імітаційного моделювання). Показано, що практично не існує методу, який можна було б застосувати для оцінки ризику взаємодії виробника з усією множиною задіяних у формуванні ринку екологічних товарів економічних контрагентів.

Запропоновано методичний підхід до оцінки ризику просування на ринку екологічних товарів, спричиненого діями економічних контрагентів їх виробника, який передбачає оцінку надійності взаємодії (H) з суб'єктами ринку екологічних товарів як величини, оберненої ризику. Тобто, чим вище надійність взаємодії, тим менший ризик, і навпаки (рис. 4).

Розроблена методика, що реалізує запропонований підхід, яка передбачає експертну оцінку надійності взаємодії економічних контрагентів виробника екологічних товарів за запропонованим комплексом критеріїв за порядковою шкалою: цілком ненадійний (0 балів), достатньо ненадійний

(1 бал), невизначений (2 бали), достатньо надійний (3 бали), цілком надійний (4 бали). Оцінки переводять у відносні та розраховують їх середньоарифметичне (інтегральну оцінку за всім комплексом критеріїв).

Область ризику				Безризикова область
$0,00 \leq H < 0,25$	$0,25 \leq H < 0,50$	$0,50 \leq H < 0,75$	$0,75 \leq H < 1,00$	$H = 1,00$
Ризик недопустимий	Ризик критичний	Ризик підвищений	Ризик мінімальний	Ризик відсутній

Рис. 4. Схема оцінки надійності та ризику взаємодії з суб'єктами ринку екологічних товарів.

Оцінку надійності взаємодії з усіма суб'єктами, що задіяні у формуванні ринку екологічних товарів (комплексну оцінку), запропоновано визначати як середньоарифметичне чи середньозважене їх інтегральних оцінок.

Методика, що реалізує запропонований підхід, також має формалізований характер і передбачає подання результатів оцінки у вигляді циклограм, побудованих у полярній системі координат (радіуси-вектори відповідають відносній оцінці надійності за критеріями, а кути – вагомості критеріїв), і у вигляді кількісних (інтегральних) оцінок порівнюваних варіантів.

Розроблена блок-схема алгоритму поетапного обґрунтування вибору варіантів формування ринку екологічних товарів: оцінка відповідності екологічного товару інтересам суб'єктів ринку, оцінка ризику взаємодії суб'єктів ринку екологічних товарів, оцінка доцільності витрат на просування екологічного товару на ринку та визначення їх оптимального розміру.

Досліджені економічні аспекти інформаційного забезпечення процесів поетапного прийняття рішень і розроблено графічні інформаційні моделі прийняття рішень, які визначають джерела надходження інформації, характер інформації (зовнішня чи внутрішня), спосіб одержання, значущість, витрати на одержання. Це надає можливість підвищити ступінь достовірності рішень з обґрунтування вибору.

Методики, які реалізують теоретико-методичні розробки дисертації, пройшли апробацію при обґрунтуванні варіантів формування ринку екологічних товарів (набору лікарських рослин і послуг з точкового масажу для лікування суглобів) у м. Ромни Сумської області. Аналіз результатів апробації підтвердив можливість і доцільність їх застосування для вирішення практичних завдань еколого-економічного обґрунтування напрямків формування ринку екологічних товарів з метою екологізації економіки регіону.

ВИСНОВКИ

Інтегральним результатом дисертаційної роботи є розробка і наукове обґрунтування теоретичних і методичних засад економічного управління процесами створення та розвитку ринку екологічних товарів з метою екологізації економіки та вирішення суперечностей між економічним розвитком і збереженням довкілля. Одержані результати дозволили зробити такі висновки.

1 Встановлено, що для формування ринку екологічних товарів в Україні існує значний потенціал, реалізація якого є однією із головних передумов вирішення суперечностей між економічним розвитком і збереженням стану довкілля.

2 В результаті аналізу, узагальнення та систематизації існуючих підходів до визначення екологічних товарів запропоновано нове визначення категорії “екологічні товари”, що створює передумови формування системи цілеспрямованого пошуку, аналізу та відбору варіантів екологічних інновацій з метою забезпечення екологічно збалансованого економічного розвитку суб’єктів господарювання. Запропоновано класифікацію товарів за ступенем екологічності, що визначається масштабами та характером впливу на довкілля: неекологічні товари – екологічно небезпечні та екологічно прийнятні; екологічні товари – екологічно нейтральні та екологічно спрямовані.

3 Запропоновано нове визначення й обґрунтування теоретичних засад економічного регулювання ринку екологічних товарів. На відміну від відомого спрямування коштів, стягнутих з ресурсокористувачів і забруднювачів довкілля, на природоохоронні заходи, представлено схему перерозподілу коштів між виробниками товарів різного ступеня екологічності через механізми стягнень та заохочень. Визначено формальні умови доцільності такого регулювання, що поглиблює та доповнює теоретичні засади екологізації економіки у контексті концепції сталого розвитку.

4 Удосконалено й обґрунтовано теоретико-методичні підходи до економічної оцінки ефективності та оптимізації витрат на заходи з управління розвитком ринку екологічних товарів, що дає змогу науково обґрунтовано управляти процесами екологізації економіки та підвищення рівня екологічної безпеки країни чи регіону.

5 Розроблено теоретико-методичні основи урахування еколого-економічних інтересів усіх суб’єктів ринку (на відміну від звичайного урахування економічних інтересів виробників, споживачів і посередників), що підвищують якість і точність обґрунтування вибору напрямків формування ринку екологічних товарів, дозволяють зменшити ризик несприйняття ринком товару.

6 Запропоновано теоретико-методичні підходи до визначення за формальними процедурами оптимальних обсягів витрат на просування екологічних товарів на ринку залежно від стану купівельної готовності споживачів.

7 Розроблено методичний підхід (включаючи процедури прийняття рішень і критеріальну базу) до оцінки рівня надійності взаємодії виробника з економічними контрагентами, як з кожним окремо, так і з усією їх сукупністю, що надає змогу розраховувати рівень ризику, спричиненого діями контрагентів у процесах виробництва та просування екологічних товарів на ринку, як величини, оберненої ступеню їх надійності.

8 Розроблено інформаційні моделі етапів прийняття рішень, які дозволяють зменшити ступінь невизначеності щодо обсягів і видів інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень з обґрунтування вибору напрямків екологічно орієнтованого економічного розвитку суб'єктів господарювання. Вони об'єднують такі елементи: етапи – інформацію – процедури та критерії оцінки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографічні видання:

1. Каринцева А., Зайцев Д., Устименко В., Прокопенко О. Планирование экологически устойчивого развития на примере методов оценки последствий по критерию здоровья // Окружающая среда и здоровье: Уч. пособие/ Под ред. Л. Хенса, Л. Мельника, Э. Буна. – К.: Наукова думка, 1998. – С. 303-305.

Статті у наукових фахових журналах і збірниках:

2. Прокопенко О.В. Проблемы исследования рынка при освоении новой продукции // Вестник Харьковского государственного университета. – Харьков. – 1998. – № 404. Проблемы стабилизации и экономического развития. – С. 250-253.

3. Ильяшенко С.Н., Божкова В.В., Прокопенко О.В. Сравнительный анализ механизмов инвестирования в развитие рыночных возможностей отечественных предприятий // Механізми регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 1999. – Т. 1. Еколого-економічні проблеми інноваційних процесів. – С. 73-81.

4. Прокопенко О.В., Майдан И.А. Формирование рынка медицинских товаров и услуг как сегмента экологического рынка // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Суми: Вид-во СумДУ, 1999. – Вип. 3. – С. 52-57.

5. Прокопенко О.В. Особенности формирования и развития экологического рынка // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Суми: Вид-во СумДУ, 2000. – Вип. 1. – С. 117-121.

6. Прокопенко О.В. Уровни управления формированием экологического рынка // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Суми: Вид-во СумДУ, 2000. – Вип. 2. – С. 73-77.

7. Прокопенко О.В. Особливості обґрунтування вибору варіантів формування ринку екологічних товарів // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Суми: Вид-во СумДУ, 2000. – Вип. 3. – С. 42-49.

8. Ілляшенко С.М., Прокопенко О.В. Теоретичні аспекти обґрунтування доцільності формування ринку екологічних товарів // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Суми: Вид-во СумДУ, 2000. – Вип. 4. – С. 17-27.

Матеріали конференцій:

9. Прокопенко О.В. Продвижение новой продукции // Научно-техническая конференция преподавателей, сотрудников и студентов кафедры экономики СумГУ (19-23 апреля) // Тезисы докладов. Сумы, 1999. – С. 89-90.

10. Prokopenko O.V. Governmental Support of New Ecological Production Manufacturers // Sumy, Ukraine, 6-th International Students Conference "Economics for Ecology", April 23-26, 1999. – P. 42.

11. Прокопенко О.В. Экономическая оценка экологического риска в деятельности Сумского ОАО "Химпром" // Економічний вісник Національної гірничої академії України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми та перспективи розвитку економіки України в умовах ринкової трансформації", присвяченої 100-річчю з дня заснування Національної гірничої академії України, Дніпропетровськ, 21-22 травня 1999 р. – Дніпропетровськ, 1999. – Том 2. – С. 197-200.

12. Прокопенко О.В. Факторы риска формирования и развития экологического рынка // Научно-техническая конференция преподавателей, сотрудников, аспирантов и студентов экономического факультета СумГУ (17-27 апреля) // Тезисы докладов. – Сумы, СумГУ. – 2000. – С. 77-78.

13. Prokopenko O.V. Problems of Domestic Firms Innovative Activity Investment // Sumy, Ukraine, 7-th International Students Conference "Economics for Ecology", May 5-9, 2000. – P. 42.

АНОТАЦІЯ

Прокопенко О.В. Економічні основи формування ринку екологічних товарів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.08.01 – економіка природокористування і охорони навколишнього середовища. – Сумський державний університет, Суми, 2001.

Дисертацію присвячено поглибленню та подальшому розвитку теоретико-методичних засад економічного управління формуванням ринку екологічних товарів з метою екологізації економіки та підвищення рівня екологічної безпеки країни.

Набули подальшого розвитку теоретичні основи економічного регулювання ринку екологічних товарів шляхом перерозподілу коштів між виробниками товарів різного ступеня екологічності.

Удосконалено і обґрунтовано підходи до економічної оцінки й оптимізації витрат на регульовальні заходи, зокрема субсидування екологічних товарів на етапах їх просування на ринку.

Розроблено методичні основи урахування еколого-економічних інтересів суб'єктів ринку екологічних товарів, оцінки надійності та ризику взаємодії з ними виробника екологічних товарів, що дозволяє оптимізувати вибір варіантів формування ринку екологічних товарів.

Ключові слова: еколого-економічне регулювання, ринок екологічних товарів, екологізація економіки, екологічна безпека.

АННОТАЦІЯ

Прокопенко О.В. Экономические основы формирования рынка экологических товаров. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.08.01. – экономика природопользования и охраны окружающей среды. – Сумский государственный университет, Сумы, 2001.

Диссертация посвящена углублению и дальнейшему развитию теоретико-методических основ экономического управления формированием рынка экологических товаров с целью экологизации экономики и повышения уровня экологической безопасности страны в контексте концепции устойчивого развития.

В работе исследованы подходы к выбору путей разрешения противоречий между социально-экономическим развитием и сохранением состояния окружающей среды. Показано, что решать эти проблемы необходимо путем создания и развития рынка экологических товаров.

Предложено авторское определение категории “экологические товары”, выполнена систематизация товаров по степени экодеструктивного воздействия на окружающую среду.

Получили дальнейшее развитие теоретические основы экономического регулирования рынка экологических товаров путем перераспределения платежей и сборов, поступающих от производителей неэкологических товаров, в пользу производителей экологических товаров. Определены и обоснованы формальные условия такого перераспределения.

Усовершенствованы и обоснованы теоретико-методические подходы к экономической оценке и оптимизации затрат на мероприятия по управлению развитием рынка экологических товаров, направленные на экологизацию экономики и повышение уровня экологической безопасности страны или региона. Обоснована целесообразность применения поощрительных механизмов управления формированием рынка экологических товаров, в частности субсидирование цен экологических товаров на этапах их продвижения на рынке.

Усовершенствованы теоретические и методические основы оценки и оптимизации затрат на продвижение на рынке экологических товаров в зависимости от состояния покупательской готовности целевых потребителей.

Разработаны методические основы учета эколого-экономических интересов субъектов рынка экологических товаров, оценки надежности и риска взаимодействия с ними производителя экологических товаров, что позволяет оптимизировать выбор вариантов формирования рынка экологических товаров.

Разработаны информационные модели поэтапного принятия решений по обоснованию выбора экологических товаров для их продвижения на рынке, что позволяет снизить степень неопределенности и риска.

Сформированный в диссертации понятийный аппарат, разработанные и научно обоснованные теоретические и методические основы управления формированием рынка экологических товаров могут быть использованы в практической деятельности предприятий различных отраслей, а также органами государственного, регионального и местного управления для реализации целенаправленной политики регулирования и стимулирования приоритетных направлений экологизации отечественной экономики на рыночных основах.

Разработаны формальные процедуры поэтапного обоснования выбора вариантов формирования рынка экологических товаров: оценка соответствия экологического товара интересам субъектов рынка, оценка риска взаимодействия субъектов рынка экологических товаров, оценка целесообразности затрат на продвижение экологического товара на рынке и определение их оптимальной величины.

Результаты исследования переданы в Верховный Совет Украины для внесения изменений в проект Налогового кодекса, внедрены в учебный процесс Сумского государственного университета, прошли апробацию при обосновании вариантов формирования рынка экологических товаров в г. Ромны Сумской области.

Ключевые слова: эколого-экономическое регулирование, рынок экологических товаров, экологизация экономики, экологическая безопасность.

SUMMARY

Prokopenko O.V. Economic basis for ecological goods market. – Manuscript.

The dissertation for the degree of the Candidate of Economic Science, specialty 08.08.01. – economics of Nature Management and Environmental Protection. – Sumy State University, Sumy, 2001.

The dissertation deals with further development of theoretical and methodological foundations for ecological goods market formation, aimed at economy ecologization and increasing the level of the country's ecological security.

The theoretical foundations for economic regulation of ecological goods market through the redistribution of financial funds among producers with different ecological level were worked out.

Approaches to economic evaluation and optimization of spending on regulation measures, subsidizing ecological goods at the initial market stage in particular, were improved and grounded.

Methodological foundations for taking into account ecological and economic interests of ecological goods market subjects, evaluation reliability and risks of their interaction with producers were developed, this giving an opportunity to optimize the process of choosing among variants of ecological goods market formation.

Key words: ecological and economic regulation, ecological goods market, economy ecologization, ecological security.

Підписано до друку 28.05.2001.

Формат 60x90/16.

Папір офсетний.

Друк офсетний

Умовн.-друк. арк. 1,16.

Гарнітура Таймс.

Обл.-вид. арк. 1,23

Наклад 100 прим.

Умовн. фарбовідб. 1,25.

Замовлення № 214